

Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ ΓΟΤΘΙΚΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

Ρίκα Μτενβενίστε

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Ιστορίας της Μεσαιωνικής Ευρώπης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Η Αναγέννηση εφήρε τον Μεσαίωνα για να αυτοπροσδιοριστεί, ο Διαφωτισμός τον διαιώνισε για να αυτοθαυμαστεί και οι ρωμανικοί τον αναγέννησαν για να ξεφύγουν από τους εαυτούς τους. Σπις ευρύτερες επεξέργασίες του ο «Μεσαιωνάς» συνέθετε έναν από τους πιο κυριαρχούς πολιτισμικούς μύθους του νεώτερου κόσμου¹.

Ο 19ος αιώνας παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, τόσο με το πνευματικό και ιδεολογικό κίνημα που πλαισιώσει τον καινοφανή θαυμασμό για το μεσαιωνικό παρελθόν και τα μνημεία του, ναούς και κάστρα κυρίως, όσο και με τους θεσμούς και τα πρόσωπα που προσέφεραν τα μέσα για να καλλιεργηθούν οι ιστορικές μελέτες και η μεσαιωνική αρχαιολογία. Είναι λίγο-πολύ γνωστή η ιστορία του έργου των ιταλών ουμανιστών, οι οποίοι ήδη από τον 14ο αιώνα επεδίωξαν να αναβιώσουν τις κλασικές σπουδές και τις πηγές της αρχαιότητας στην αυθεντική τους μορφή. Για τους ουμανιστές φιλολόγους, ο μεσαιωνικός γραπτός λόγος ήταν κατώτερης ποιότητας, ενώ η «γοτθική τέχνη»², όπως την αποκάλεσε ο Μιχαήλ Άγγελος, δεν ήταν παρά μια «ατελείωτη νύχτα που φώτισαν επιτέλους οι αχτίδες του 16ου αιώνα».

Hη περιοδολόγηση που επινόησε ο Πετράρχης, χαρακτηρίζοντας τα *media tempora* ή *medium aevum* ως εποχή βαθίας πνευματικής και καλλιτεχνικής παρακμής, η οποία παρεμβλήθηκε ανάμεσα σε δύο κορυφώσεις του πολιτισμού, την κλασική αρχαιότητα και την Αναγέννηση, υιοθετήθηκε στη συνέχεια από γάλλους και γερμανούς λόγιους του 17ου αιώνα. Με τη δημοσίευση, το 1876, της πρώτης μεσαιωνικής ιστορίας στα λατινικά από τον Χριστόφορο Κελλάριο, ο όρος Μεσαιώνας εισάγεται στην ιστοριογραφία και προσδιορίζεται η αρχή και το τέλος του στα χρόνια του Μεγάλου Κωνσταντίνου και στην Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους, αντίστοιχα. Ο 18ος αιώνας κληρονόμησε την τριμερή διάρεση της ιστορίας για να υμητεί τη νίκη του Διαφωτισμού πάνω

στον κληρικό σκοταδισμό και το θρίαμβο του εκλεπτυσμένου πολιτισμού πάνω στη βαρβαρότητα. Ο Ανταμ Σμιθ χαρακτηρίζει τον Μεσαίωνα εποχή αναρχίας και τα φεουδαρχικά έθμα εμπόδιο στη «φυσική ροή των πραγμάτων» που αντιπροσωπεύει η ελεύθερη αγορά, ενώ ο Ζαν Ζαΐ Ρουσάν καταγγέλλει τη μεσαιωνική τυραννία και αυθαίρεστα και οι φιλόσοφοι βάλλουν ενάντια στο δύο θεμέλια του μεσαιωνικού πολιτισμού, την Εκκλησία και τη γαιοκτησία, αντιπεινόντας την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης, την ελευθερία του εμπορίου και του δικαιώματος στην ίδιοκτησία.

Ο 19ος αιώνας της Παλινόρθωσης, του ρωμανισμού και της «ανακάλυψης» των εθνικών ταυτοτήτων προσέφερε το πεδίο για μια νέα ανάγνωση του Μεσαίωνα. Στις καταγγελίες του

1. Μικρογραφία που αναπαριστά ένα μεσαιωνικό εργοτάξιο.

2. Notre-Dame de Reims. Ο καθεδρικός ναός της Ρενς όπου στέψθηκαν σχεδόν όλοι οι γάλλοι βασιλεῖς, από τον Ερρίκο Α' (1027) έως τον Καρόλο Ι' (1825).

Διαφωτισμού, οι ρομαντικοί θα αντιτάξουν θετικές συνιώσεις, ανάμεσα στις οποίες βρίσκονται και οι -επινοημένες συνήθως- «ρίζες» των εθνικών πολιτισμών¹. Όπως οι ουμανιστές είχαν ξαναβρεί την αρχαιότητα, οι ρομαντικοί «ξανα-ανακαλύπτουν» τώρα τον Μεσαίωνα. Η αναζήτηση της καταγωγής πάρινε ποικίλες όμεις: ο Jules Michelet συνέθετε μια ιστορία στην οποία ο Μεσαίωνας, χάρη σε μια βιολογική μεταφορά, εμφανίζεται ως η παιδική ηλικία του λαού και στην εισαγωγή του στην Πλαγκόνια Ιστορία αναφέρεται στο «μεγάλης διάρκειας θάυμα του Μεσαίωνα [...] για το οποίο θα αμφιβάλλουμε αν δεν είχε ακινητοποιηθεί για πάντα αποκρυπταλλωμένος στα αναρίθμητα βέλη των κωδωνοστασίων, στις αιχμήρες κορυφές, στους ροδακές και στα τόξα των καθεδρικών ναών». Το ιστορικό μυθιστόρημα, εμπνευσμένο από ιπποτικά ανδραγαθήματα, γνωρίζει επιτυχία με τον Ιβάνο του Ουόλτερ Σκοτ. Αναλαμβάνονται μεγαλόποντα έργα έκδοσης των γραπτών «εθνικών μνημείων» - με κορυφαίο ίσως παράδειγμα τη σειρά *Monumenta Germaniae Historica* που ξεκίνα το 1819. Γεννιούνται οι σχολές της Ιστορίας του δικαίου, των θεσμών, της οικονομίας και στη Γαλλία το 1821 ιδρύεται η *École nationale des Chartes* με σκοπό τη διάσωση και τη μελέτη της μεσαιωνικής γραμματείας.

Η μελέτη του Μεσαίωνα διαμορφώνεται λοιπόν στο κλίμα του ρομαντισμού, υπό το βάρος των εθνικιστικών ιδεολογιών και με τα όπλα του θετικισμού. Την ίδια εποχή που στη Γαλλία υποβαθμίζουν τη γερμανική καταγωγή των Φράγκων

για να αναδείξουν «Γαλάτες προγόνους», στη Γερμανία οι μεσαιωνολόγοι παραβλέπουν την ποικιλία των μορφωμάτων που εισέβαλαν στην Αυτοκρατορία και επιδώκουν νοσταλγικά να αναδείξουν έναν ενιαίο «γερμανικό πολιτισμό» που «συμβιβάστηκε» με τον μεσογειακό. Και μολονότι για τους Μαρξ και Ένγκελς ο Μεσαίωνας ήταν πάντα από όλα ο χώρος όπου διαμορφώθηκαν οι προκαπιταλιστικοί οικονομικοί σχηματισμοί, το έργο τους το διαπερνά ο μύθος του πρωτόγονου κομμωτισμού των γερμανικών φύλων που ηττήθηκε ως ίδεα και ως πρακτική από τον ρωμαϊκό πολιτισμό.

Στην Αγγλία, ήδη από τα μέσα του 18ου αιώνα, η «επανανακάλυψη» του Μεσαίωνα εκδηλώνεται με το ενδιαφέρον απόντων και αριστοκράτων για τις «γοτθικές» μορφές στα έπιπλα, στη διακόσμηση, στην επισκευή μεσαιωνικών πύργων. Το ισχρό αυτού ρεύμα συντρέπεται από τον εθνικισμό και την επιστροφή σε «ασεξικές ρίζες», από την έλξη για τους κήπους, τα ερείπια, τις σπηλιές, τα δασά που θεωρούνται πηγές έμπνευσης για τη διακόσμηση και τη δομή των μεσαιωνικών κτισμάτων. Παράλληλα, στη Γαλλία, οι μυθιστοργάφοι και οι ποιητές εκδηλώνουν ενδιαφέρον για τη μεσαιωνική αρχιτεκτονική και τον σύνθετο διάκοσμο, για τις αρχαίες εκφράσεις που, όπως και στην Αγγλία, θεωρούνται καθρέψτιμα ενός «αυτόχθονος», μη εισαγόμενου, σχεδόν «εθνικού» πολιτισμού. Η Επανάσταση στα διατάγματα εναντίον του κλήρου και των αριστοκράτων φυγάδων είχε προκαλέσει την καταστροφή της ερείπωσης χιλιάδων αβειδών, εκκλησιών και πύ-

γων. Τώρα, η απόσταση που οι Διαφωτιστές είχαν τοποθετήσει ανάμεσα στους εαυτούς τους και το Μεσαίωνα μεταμορφώθηκε σε συνειδητή ταύπιτη. Ο Σατωβριάνδος υπήρξε ένας από τους πρώτους συγγραφείς που εξήμηνσαν τη γοτθική τέχνη και στο έργο του Βίκτωρος Ουγκώ Η Παναγία των Παρισιών, το 1831, πρωταγωνιστής είναι ο καθεδρικός ναός⁴. Ο συγγραφέας υπερασπίζεται τη μεσαιωνική τέχνη, που από τον καιρό της Επανάστασης είχε μπει στο περιθώριο. Ο Ουγκώ διευρύνει την καταγγελία του βανδαλισμού, την οποία είχε ήδη δημοσιεύσει το 1825 με τον τίτλο «Πόλεμος στους καταστροφείς», καθιερώνοντας το κοινό στο θέμα της αδιαφορίας για την αρχαιολογική κληρονομιά.

Πάρα τις ευρωπαϊκές ή και περιφρονητικές εκπιμηκίες που εκφράστηκαν στη γραμματεία του 17ου και του 18ου αιώνα για τη «γοτθική αρχιτεκτονική», σε σχέση τουλάχιστον με την κλασική, η αρχιτεκτονική αυτή είχε ρίζες στο τοπίο της δυτικής Ευρώπης. Από τις αρχές του 19ου αιώνα πολλοί ταξιδιώτες στη Γαλλία μαγεύονταν από τις μεσαιωνικές πόλεις της υπαίθρου είτε απέριβλλονταν από τείχη, όπως η Καρκασόν, είτε βρίσκονταν κάτω από ένα γραφικό κάτρο ή μια εκκλησία όπως στο Μον Σεν Μισέλ. Παρόλο που αυτές οι τοποθεσίες εξετάζονταν τόσο για την ιστορία όσο και για την αρχιτεκτονική τους, αλλεπάλληλες αποκαταστάσεις τους στερούσαν τη μεσαιωνική τους ταυτότητα. Ο αρφηγήτης του Προυστ συναντά στο φανταστικό Μιταλμπέκ μια εκκλησία του 12ου και 13ου αιώνα:

«[...] με έντονα τα ρωμανικά χαρακτηριστικά, είναι ίσως το πιο παράδεινο δείγμα νορμανδικής γοτθικής αρχιτεκτονικής, κι είναι τόσο ιδιόρρυθμη! [...] Ως τότε νόμιζα πως οι τοποθεσίες αυτές ήταν μόνο μια πανάρχαια φύση που απόσυνε σύγχρονη με τα μεγάλα γεωλογικά φαινόμενα

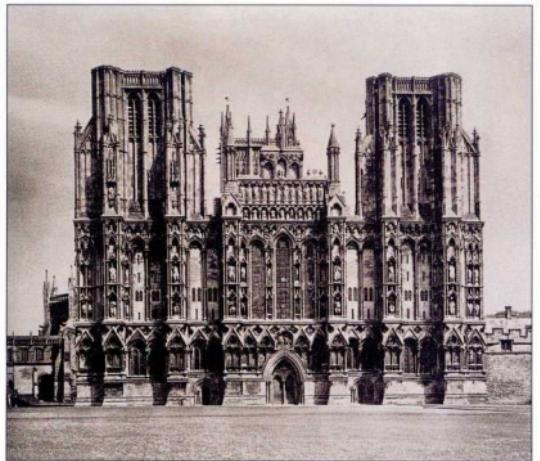
3. Μικρογραφία που αναποιεί την εργασία για την κατασκευή καθεδρικού ναού.

[...] γι' αυτό χάρκη όταν τις είδα ξαφνικά να μπαίνουν στη συνέχεια των αιώνων, να 'χουν γνωρίσει τη ρωμανική εποχή', κι όταν έμαθα πως το γοτθικό τριψύλι είχε βάλει κι αυτό τα κοφτερές γλυφίσεις του πάνω στ' άγρια αυτά βράχια [...]⁵.

Έχει σημασία να τονίσουμε ότι η «αναγέννηση» του γοτθικού δεν παιρνει μία μονάχα μορφή. Ο σερ James Hall, συγγραφέας ενός βιβλίου για

4. Το κάστρο στο Ανζε. Κινητήρις από τον Λουδοβίκο Θ' μεταξύ του 1230 και του 1240 και περιλαμβάνει 18 πύργους ύψους περίπου 30 μ.

5. Ο καθεδρικός ναός στο Ουέλς (Σουερσεστάρι), που κτίστηκε μεταξύ του 1220 και του 1239.

την Καταγωγή, την ιστορία και τις αρχές της γοτθικής αρχιτεκτονικής (1813) εξηγεί ότι η άποψη του Vasari για μια τερατώδη και βαρβαρική αρχιτεκτονική, την οποία είχε ενεπνεύσει, κλονιστήκε σε ένα ταξίδι του στη βόρεια Γαλλία. Εκεί εκτιμήσε τη σχέση του γοτθικού διάκοσμου με τη «χρονιμότητα» και πρόσεξε ότι η γοτθική ξύλουργική θυμίζει την τέχνη που διέκρινε στους ντόπιους χωρικούς. Στα μέσα του 19ου αιώνα ο John Ruskin αναβίωσε το ενδιαφέρον για τα μεσαιωνικά χειρόγραφα με μικρογραφίες και θεώρησε το διάκοσμο τους έργο των μοναχών, παράδειγμα της ανώτερης, γοτθικής αισθητικής που θάμπησε στην εποχή της μάλικης παραγωγής. Γύρω στα 1830, ο αρχιτέκτονας στράφηκαν σε περισσότερο αρχαιολογικές μεθόδους και άρχισαν να αντιγράφουν πιο πιστά τα πρωτότυπα παραδείγματα. Η μεσαιωνική αρχαιολογία στην Αγγλία πρωτοεμφανίζεται στις αρχές του 18ου αιώνα. Ο A.W.N. Pugin προώθησε την ιδέα ότι ο τρόπος ζωής και η τέχνη του Μεσαίωνα ήταν ανώτεροι από αυτούς της εποχής του και έπρεπε κατά συνέπεια να αποτελέσουν παραδείγματα προς μίμηση. Επεξεργάστηκε αυτή την ιδέα σε ένα διάκιμο για τις «Αρχές της χριστιανικής αρχιτεκτονικής» (1841), στο οποίο υποστήριξε όχι μόνο ότι ο γοτθικός λεπτομέρειας οφείλεται να είναι αισθητικές αλλά και ότι οι σύγχρονοι αρχιτέκτονες έπρεπε να φέρουν στη δομική καθαρότητα και στο υψηλό επίπεδο τεχνικής που συναντούμε στον Μεσαίωνα χρησιμοποιώντας τις μεθόδους των μεσαιωνικών κτιστών. Οι απαδού του Ruskin και του Pugin συγκρούστηκαν τότε με τους υποστηρικτές της «κλασικής αναγέννησης» και η αντιπαράσταση είχε ως αποτέλεσμα από τους συχνά αποκλήθηκε «μάχη των δύο τεχνιστριών». Η Εκκλησία της Αγγλίας υποστήριξε το «γοτθικό κίνημα» και προσέφερε τα μέσα για την αποκατάσταση πολλών ναών. Στην άλλη πλευρά της Μάχης το κίνημα βρήκε εξιδιόλογους εισιτηριτές.

Η μεσαιωνική αρχαιολογία που αναπτύσσεται στη Γαλλία, καθυστέρημενα σε σχέση με την Αγγλία, οφείλει τις ιστορικές της βάσεις σε λόγιους του Παλαιού Καθεδρώτας, όπως οι Mabillon, Du Cange, d'Achery και Bouquet, οι οποίοι είχαν ενδιαφέρεται για τα μεσαιωνικά μνημεία και παρά τα λάθη στις χρονολογήσεις τους είχαν συνθέσει κείμενα και είχαν εκπονήσει σχέδια. Μέσα στο κλίμα του ιστορισμού που καλλιέργησαν μεταξύ άλλων ο Michelet και ο Ουγκώ, το καθεστώς της Μοναρχίας του Ιωαννίου (1830-1848) προσέφερε τα μέσα για να γίνουν ριζικές μεταρρυθμίσεις και θεωρικές αλλαγές μέσα στις οποίες γεννήθηκαν η γαλλική αρχαιολογία και οι ιστορικοί σπουδές. Το 1836, ο πρωθυπουργός Louis Adolphe Thiers και ο υπουργός Παιδείας François Guizot ίδρυσαν τη θέση του Γενικού Επιθεωρητή των Ιστορικών Μνημείων. Λίγο αργότερα, η θέση αυτή υπάρχηκε στην Επιτροπή των Ιστορικών Μνημείων που θεομοβετήθηκε το 1837 με σκοπό τη διατήρηση της καλλιτεχνικής και της αρχιτεκτονικής κληρονομίας της Γαλλίας. Με κρατική χρηματοδότηση η υπηρεσία ανέλαβε τη μελέτη και τη συντήρηση των μνημείων. Το 1840 συντάσσεται ένας πρώτος καταλόγος που περιλαμβάνει 954 μεσαιωνικά οικοδόμηματα «χωρίς να αναφέρονται οι εκκλησίες που υπάγονται στο Υπουργείο Θρησκευμάτων», και οι εργασίες ανατίθενται σε αρχιτέκτονες.⁷

O Eugène Viollet-le-Duc υπήρξε εξέχουσα μορφή της Επιπροτηγής των Ιστορικών Μνημείων και της πολιτικής που στόχευε στην αποκατάσταση τους. Από μόνος του έκφρασε την πολιτική της αποκατάστασης και την ιστορικιστική αρχιτεκτονική του 19ου αιώνα. Ανάμεσα στο 1844 και το 1874 αποφάσισε για την τύχη πέντε μεγάλων καθεδρικών ναών (Παρίσιο, Αμύεν, Καρκασόν, Ρενς, Κλερμόν)⁸ και για μεγάλα συγκρότημα πύργων⁹ στην Αθήνα, στην Καρκασόν, στο Πιερίφων και στη Ναρβόνην. Άλλωστε, σε μεγάλο βαθμό, μέχρι πρόσφατα η μεσαιωνική αρχαιολογία παρέμενε μνημειακή αρχαιολογία και κλάδος της ιστορίας της τέχνης, στραμμένη στη μελέτη των περίων μνημείων (εκκλησιών ή πύργων).

Σύμφωνα με τη θεωρία του Viollet-le-Duc, όπως τη διατύπωσε στο ίδιο, «αποκατάσταση ενός μνημείου δεν σημαίνει συντήρηση, επιδιόρθωση ή ανακαστούμην, αλλά την επαναφορά του σε μια πλήρη μορφή, η οποία μπορεί και να μην υπήρξε ποτέ»¹⁰. Ο αρχιτέκτονας στόχευε, με άλλα λόγια, να κατασκευάσει μια ιδιαίτερη μορφή που αλληνίζει κι από την αληθινή. Αποκαπούσε να ξαναβρεί την αρχική λογική των κτιστών των καθεδρικών ναών, απαλεύφασε τα μετέπειτα προσθήκες, αποκαθιστώντας αυτό που θα έπρεπε να κυριαρχεί στην κατασκευή ή ακόμη προτείνοντας την ολοκλήρωση της μορφής (τα έδα της Παναγίας των Παρισίων) ή την ολοκλήρωση του κτηρίου (όπως στην περίπτωση του καθεδρικού ναού στο Κλερμόν-Φεράν). Ο Viollet-le-Duc αντολύεται τις βεβιαστήπτες του από βαθιά γνώση και ορθοδοξία. Κληρονόμους του Διαφωτισμού και αντικληρικαλιστής υποστήριξε τη θέση ότι πριν από το 1230 ο καθεδρικός ναός είχε κοινηκή λειτουργία και ότι ανεξάρτητα από την πολιτισμική του χρήση χρησιμεύει πρώτα απ' όλα στη συγκέντρωση του πληθυσμού. Αντίστοιχη λογική διείπει και τις εργασίες που ανέλαβε για την αποκα-

τάσταση των μεσαιωνικών πύργων. Οι περισσότεροι από αυτούς είχαν καταστραφεί με διαταγή του καρδιναλίου Ρισέλι, στο ονόμα του Λουδοβίκου ΙΙ⁷, λίγα κατοικούνταν ακόμη, ορισμένα είχαν εξαφανιστεί, ενώ αρκετοί επιβιώναν σε ερειπωδή μορφή. Η αποκάτασταση του πύργου του Πιερφόντ, που είχε κτιστεί από τον Λουδοβίκο της Ορλέανης στα τέλη του 14ου αιώνα, ενσαρκώνει το γοτθικό όραμα του Viollet-le-Duc.

Την εποχή εκείνη ο περισσότερος ανθρώποι φαίνεται να αρέσκονται σε αυτές τις αποκαταστάσεις των μνημείων, υπάρχουν άμας και άλλοι που αισκουν στον Viollet-le-Duc σαβαρή κριτική. Όσοι τον κατηγορούν του προσδόπουν ότι ήθελε να αποκλείεται από τη μνημεία διότι δεν ανήκε σε μια εποχή προκαθορισμένη από τον ίδιο, γεγονός που κατέληγε να τον κάνει να καταστρέψει την παραγωγή των τελευταίων αιώνων, για να την υποκαταστήσει με έργα χωρίς ουσιαστική σχέση με την υποτιθέμενη εποχή, με μοντέρνες δηλαδή προσθήκες. Τον καταγγέλλουν, με άλλα λόγια, για αυτή την ομοιογένεια στη μορφή, τη μοντέρνα επινόηση που υπήρχε σύμβολο του αρχαιολογικού κινήματος της εποχής εκείνης και οφειλετούλα, στη Γαλλία τουλάχιστον, στην εργασία και στο ταλέντο του Viollet-le-Duc. Ενώ την ίδια περίοδο στην Αγγλία ο John Ruskin κατήγγελλε την αποκατάσταση ως την πιο όλοκληρωτη καταστροφή που μπορεί να υποστεί ένα κτίριο.

Οι αποκατάστασις του Viollet-le-Duc και οι συζητήσεις που προκαλούν αναδεικνύουν «δύο πιθανές στάσεις απέναντι στο μνημείο: την αποδοχή της γηράνσας και του θανάτου, τη μελαγχολία και τη συγκίνηση, την τρυφερή επικείμενη στο νεκροταφείο ή τις μάχες οπισθοφυλακής, τις χειρομηνικές αποφάσεις, τη βίαση ενωματώση στη σύγχρονη ζωή και στην ευασθθία για ξεγλαστεί ο χρόνος»¹¹.

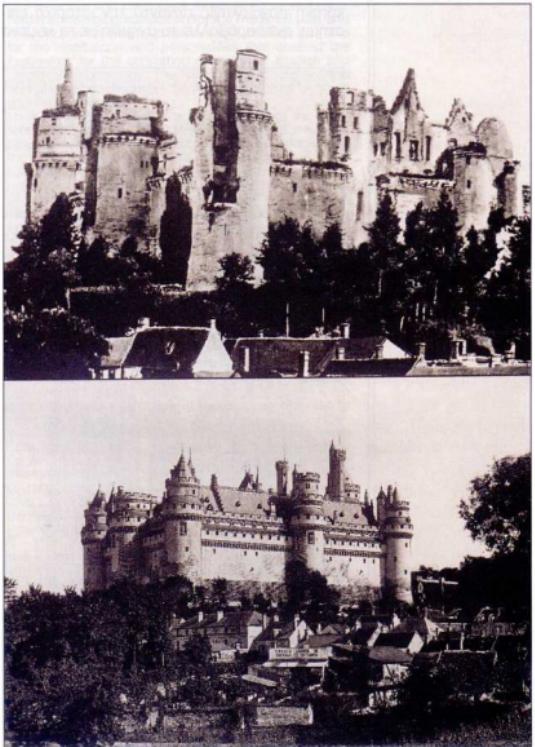
Ένας άλλος τομέας που αναπτύχθηκε την εποχή εκείνη ήταν η οικιακή αρχιτεκτονική. Ο άγγλος ιστορικός Henry Hallam (1772-1859), που πιστεύει ότι η οικιακή αρχιτεκτονική ήταν η καλύτερη πηγή για τη μελέτη της καθημερινής ζωής, ενέπνευσε μια ολόκληρη γενιά γάλλων αρχαιολόγων. Είναι ενδιαφέρον ότι οι πρώιμες μελέτες εμπνεύστηκαν τόσο από πραγματικά οσούς και από μυθικά γεγονότα και επικεντρώθηκαν στη διερεύνηση της ηώης του οικισμούς σε βάρος άλλων σημαντικών στοιχείων. Σε πολλά οικήματα δόθηκαν προσωνύμια σύμφωνα με τα πρόσωπα που τα είχαν δημιουργήσει ή κατοικήσει, αποδιδούνταν τους έτσι μια ψευδο-ιστορική ταυτότητα και καλλιεργώντας ένα μύθο που παρακούσε το ενδιαφέρον για μια κοινότητα ή για μια ολόκληρη περιοχή. Κάπως έτσι, για παράδειγμα, ένα σημαντικό οικήμα στην Κορφή συνδυάστηκε με τον κόμη Raymondό Z², γεγονός που τόνιζε για τους συγχρόνους τη σημασία της αυτονομίας της κοινότητας αλλά και της περιοχής του Λαγκνότ κανεντόπερα¹². Βέβαια, η αρχαιολογία των χωριών και των πόλεων προσδέεται σημαντικά αργύρωτα, από τα μέσα του 20ού αιώνα¹³.

Για το καθεστώς της Μοναρχίας του Ιουλίου η έννοια του ιστορικού μνημείου χρησιμεύει στην απεικόνιση του μεγαλείου της εθνικής ιστορίας και της μεσαιωνικής εποχής. Η συστηματική ταξινόμηση και αποκατάσταση των μνημείων υπήρξε έργο της διοικησης και προϋπέθετε την επεξερ-

γασία ενός δδόγματος. Η μετεπαναστατική Γαλλία ανέπιπτε και μια φιλελεύθερη και επαναστατική αντίληψη για τον Μεσαίωνα ως απαρχή της νεοτερής εποχής και ιστορίας, αντίληψη που συντήρησε και ερχόταν σε αντίθεση με άλλες συντηρητικές νοσταλγικές και νομιμοποιητικές ερμηνείες της ίδιας εποχής.

Τέταιοι είδους ήταν οι αντιλήψεις που κυριάρχησαν στη Γερμανία. Γύρω στα 1800, ο ποιητής Novalis, αναφερόμενος στην τριάδικη διάρρεση της ιστορίας, θεωρούσε ότι τον ιστορικό Μεσαίωνα τον διαδέχθηκαν σκοτεινοί μοντέρνοι καιροί (Neuseit) και ένα ακόμη πιο σκοτεινό πάροπο που στο εγγύς μέλλον θα κατέληγε σε έναν «καλύτερο Μεσαίωνα». Η ιστορία των θεωριών αλλά και των καλλιτεχνικών πρακτικών την εποχή του Μπίσιμαρκ επιτρέπουν να αντιληφθούμε την προσφύγη στον Μεσαίωνα ως κριτική στον υπόχρυσο κόδωμ είτε με τη μορφή συζητήσεων γύρω από τον γερμανικό χαρακτήρα του γοτθικού και την κατασκευή του κεντρικού σταθμού της Κολονίας το 1887 σε γοτθικό και όχι αναγεννησιακό στύλο, είτε με τη μορφή της καταδίκης του ταξιδιού στην Ιταλία, στο λίκνο της Αναγέν-

6. Το κάστρο του Πιερφόντ πριν και μετά την αποκατάσταση από τον Viollet-le-Duc.

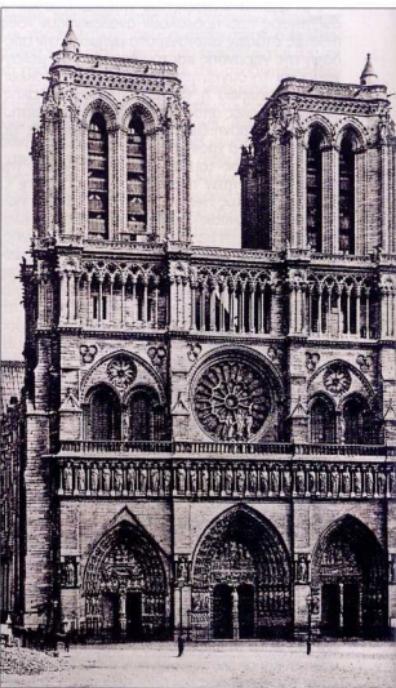
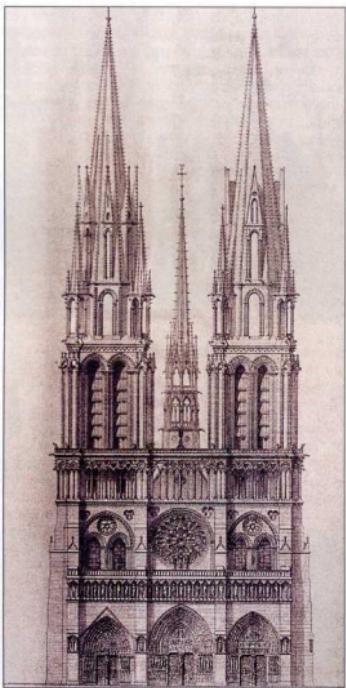
νησης, από ιστορικούς της τέχνης όπως ο Karl Scheffler το 1913¹⁴.

Από όλα τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι πριν ακόμη η μελέτη της περιόδου γίνεται σεβαστή ακαδημαϊκή δραστηριότητα, οι σχέσεις με τον Μεσαίωνα ασκούνται επιδράσεις σε ποικίλες μορφές πολιτισμικής έκφρασης, στη λογοτεχνία και στην αρχιτεκτονική, δίνοντας σημαντική ώθηση στη μητριακή αρχαιολογία. Ο 18ος και ο 19ος αιώνας, αν και διαπερνώνται από τους μεσαιωνικούς θεσμούς και τα μεσαιωνικά μνημεία, γνώρισαν ριζικά διαφορετικές εκδόσεις του Μεσαίωνα. Ωστόσο, μονάχα με την εκβιομηχάνιση –και την παρακμή της αγροτικής τάξης– ο Μεσαίωνας έπαιψε να λεπτομερείς ως μικρικό υπόβαθρο¹⁵.

Στα τέλη του 19ου αιώνα, η αντίδραση στα σχέδια της «αποκατάστασης» θα είναι έντονη και μέσα στη νέα αυτή πνευματική ατμόσφαιρα θα ανθίσει η μεσαιωνική «κριτική αρχαιολογία», που θα στραφεί στην περιγραφή των μνημείων, στη χρονολόγησή τους –λαμβάνοντας υπόψη ότι η οικοδόμηση τους κράτα πολλά χρόνια–, σε ανασκαφές που φέρουν στην επιφάνεια υποδόμες των διαδοχικών εκκλησιών και πύργων, στης μονογραφίες για συγκεκριμένα κτίσματα αλλά και σε έρευνες για ολοκληρωτές περιοχές¹⁶. Όταν η κριτική αρχαιολογία συναντά την ιστορική επιστήμη, αντιπαραβάλλει τα μνημεία με τα κείμενα

και διατυπώνει ενδιαφέρουσες ερμηνείες που συνδέουν, για παραδείγμα, τις μεγάλες θρησκευτικές ιδέες με τις απεικονίσεις στους πυλώνες και τα υαλοστάτια των καθεδρικών ναών¹⁷ ή τα οικοδόμηματα σε συνάρτηση με μια ίδιατερη μορφή ευλάβειας, όπως είναι η λατρεία των μαρτύρων¹⁸. Πιο πρόσφατα ακόμη, η μεσαιωνική αρχαιολογία προσανατολίστηκε στη μελέτη του χώρου, της χρήσης του εδάφους, στην αγροτική γεωγραφία και την αρχαιολογία του τοπίου, της κατοικίας της πόλης και του χωριού, του υλικού πολιτισμού. Όλοι αυτά ανήκουν βέβαια στην ιστοριογραφία της αρχαιολογίας στον 20ό αιώνα, που μαζί με τη μελέτη των μνημείων ως «υλικών οντοτήτων ανέδειξε και το νόημα που αποκτούν από την κοινωνίκη τους χρήση και από την πολιτική τους παρέμβαση»¹⁹.

Η ιστοριογραφία της μεσαιωνικής αρχαιολογίας αναδεικνύει την αναγκαία διάκριση ανάμεσα στην «πολιτισμική κληρονομιά» και την ιστορία²⁰. Η πρώτη δεν οδήγησε μονάχα στην αρχαιολογική εν προκειμένω ερευνα του παρελθόντος, αλλά πολύ συχνά και στην εξέμηνη του. Όταν ο επαναστάτης αβάς Grégoire διακήρυξε το 1794 ότι μονάχα «οι βάρβαροι και οι δουλοί καταστρέφουν τα μνημεία της τέχνης, ενώ οι ειλεύθεροι τα αγαπούν και τα διατηρούν», σημειώνει ένα σημαντικό βήμα στο να αποκτήσουν όλα τα

7. Η Παναγία των Παρισίων στα σχέδια του Viollet-le-Duc (1843).

8. Η Παναγία των Παρισίων στη φωτογραφία του τέλους του 19ου ή των αρχών του 20ού αι.

απομεινάρια του Παλαιού Καθεστώτος, πύργοι και καβέδρικο ναοί, αρχεία και αντικείμενα τέχνης, μια καινούρια ταυτότητα ως εμβλήματα ενός νέου εθνικού μόδου. Το βήμα αυτό, αξιοποιώντας και τη γραμματεία των περασμένων εποχών, τα εργαλεία της θετικούμοι και το ρομαντικό κλίμα της «αναγέννησης του γοτθικού», ζωντανεύει τη μεσαιωνική αρχαιολογία. Στη δική μας εποχή είναι πλέον εφικτό να αποστασιοποιηθεί από τις «χρήσεις» της για να συμπτυχεύει με τους άλλους κλάδους της μεσαιωνικής ιστορίας, για το αμοιβαίο τους όφελος.

Σημειώσεις

1. B. Stock, «Romantic Attitudes on Academic Medievalism, Listening for the Text: On the Uses of the Past», Johns Hopkins University Press, Baltimore 1990, σ. 69.
2. «Γοτθικό». επιμελογούν σημαίνει το σχετικό με τους Γόθους. Στη νεότερη εποχή το επίπεδο δηλώνει υποτιμητικά τον Μεσαίωνα στο συνόλο του. Από το 1820 περίπου ο όρος έμπνευσε το αρχιτεκτονικό στιλ των εκκλησιών που κτίστηκαν ανάμεσα στο 120 και τον 140 αιώνα. Πέρα από τη χρήση της οεκυόρμησης αιβάζια, του θόλου με σταυρώτις διάνοιας νευρώσεως, καὶ τις εσωτερικές αιβάζιες που είναι κάβετες σε δύο τοίχους ή τοξοστούχες για να υποστηρίζουν το θόλο ή την αροφή, οι γοτθικές εκκλησίες χαρακτηρίζονται από τον ύψος τους, από τον πλούσιο διάκοσμο και τη χρήση του φωτός. Ο όρος «ρομανική τέχνη» χρησιμοποιείται από το 1818 για να δηλώνει την τέχνη που άνθησε από τον 100 έως τον 120 αιώνα και οφείλει πολλή στη μαρμάρικη λιθοτομία. Σε σήμα βασιλικής, οι ρομανικές εκκλησίες έχουν την πλακιώδη θόλο που συνδυάζεται με εγκάρδια τόξα και χαροπρίζονται από λεπτεμένα κιονόκρανα και από ταχογραφίες.
3. P. Geary, *The Myth of Nations. The Medieval Origins of Europe*, Princeton University Press, 2002.
4. Βλ. σχετικά Ch. Amalri, *Le Gout du Moyen Âge*, Παρίσι 1996.
5. Μαρούλη Προκοτ. Αναδύοντας τον χαρονέα χρόνο, III. Από τη μεριά του Σουάν, μπρ. Π. Ζάνος, Ηράκλειο, Αθηνά 1998, σ. 15.
6. K. Biddick, «Gothic Ornament and Sartorial Peasants», *The Shock of Medievalism*, Λονδίνο 1998, σ. 19-56.
7. Jean Hubert, «Η μεσαιωνική αρχαιολογία», στο Ch. Samarai (επιμ.), *Encyclopédie de la Pléiade*, Ιστορία και Μέθοδοι της, τόμ. Β'1: Μεσοβίβης αναζήτηση των μαρτυρίων. Παραδοσιακές Βορειοτικές επιμετάσεις, Εκουνιαϊκές μαρτυρίες, Αθήνα 1981, 1985, σ. 121-193.
8. Οι καβέδρικοι ναοί σημειώνουν σημαντική τομή στα μέσα του 12ου αιώνα στην τομή της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής. Στα κέντρα τους οι αρχές Sugier, Βελτρωπικού της φεουδαρχικής μοναρχίας, η παρουσία τους συνδέεται με την πολιτική τάξη (Βλ. G. Duby, *Le temps des cathédrales. L'art et la société*, 980-1420, *Genèse* 1966) και η δημιουργία τους σχετίζεται επίσης με την εκκλησιαστική πλαισίωση από το θεωρού της επικομικής στις πόλεις, ολλά και με το συλλογιστικό πολιτισμό που καλύπτεται στα πανεπιστήμια (Βλ. E. Panofsky, *Architecture gothique et pensée scolaistique*, Παρίσι 1967). Βλ. επίσης μεταξύ άλλων, A. Erlande-Brandenburg, *La Cathédrale*, Παρίσι 1989; J. Gimbel *Les Bâtisseurs des cathédrales*, Παρίσι 1986; R. Recht, *La Croire et le voir. L'art des cathédrales (XIIe-XVe siècles)*, Παρίσι 1999.
9. Ο πύργος είναι μια κατασκευή που προβιβάζεται για κατοικία των πολεμαίων αλλά κυρίως από τη περισσότερη αιγακογενεία. Έχει αναμνητικό ρόλο και αυτό καθορίζει τη δομή και τη συναρμογή της όπως άλλα κτίρια. Είτε βλαστεύει στην πόλη με τη μορφή παλατίου είτε στην έχαστη διάταξη ένα βαθύτατους στο σχέδιο με δύο το περιβόλλο. Από τα τέλη του 10ου αιώνα οι πύργοι κτίζονται πάνω σε λόρους για συμβολικούς κύριους λόγους αφού προέρχονται από την αρχαιότητα. Οι πύργοι πολιταναΐζονται κατά τη διάρκεια του 12ου και 13ου αιώνα. Εκρεαστούν ένα κονικό κιβωτίστικο στο οποίο η διευθύνση ταξιδιού, που είναι η τελεία να γίνεται λιθοποιημένη, ασκεί κατά αποκλειστικότητα τη στρατηγική, τη πολιτική και την οικονομική εξουσία. Η αριστοκρατική κατοικία των πύργων, εν μέσω των αγροτών οι οποίοι καλλιεργούν τα κτήματα που την αντικούν στο πλαίσιο της χωροδιοίτειας. Βλ. μεταξύ άλλων J. M. Babelon (επιμ.), *Le Chateau en France*, Παρίσι 1984; G. Duby, *Guerriers et Paysans*, Παρίσι 1973; R. Fossier - Ph. Contamine, *Séigneurs et seigneurines au Moyen Âge*, Παρίσι 1993.
10. E. Viollet-le-Duc, *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIIe au XVIe siècles*, τόμ. 8, Παρίσι 1866, σ. 14.
11. B. Foucard, «Viollet-le-Duc et la restauration», όπως P. Nora (επιμ.), *Les Lieux de Mémoire*, τόμ. 1, Παρίσι 1997, σ. 1636.
12. Martha McFarlane, «Medievalism in the Midi: Inventing the Medieval House in Nineteenth-century France. Medievalism in Europe II, επμ. L.J. Workman - K. Verdun, *Studies in Medievalism* 8 (1996), σ. 125-155.
13. A. Debord, «L'archéologie médiévale», στο M. Balard (επιμ.), *L'histoire médiévale en France. Bilan et perspectives*, Παρίσι 1991, σ. 219-245.
14. D. Logna Prat, «L'histoire et le présent», στο J.C. Schmitt - O.G. Oexle (επιμ.), *Les tendances actuelles de l'histoire du Moyen Âge en France et en Allemagne*, Παρίσι 2002, σ. 49.
15. Stock, όπι.
16. Στην Γαλλία τις αρχές αυτές υπερασπιόταν ο Arcisse de Caumont και Jules Quicherat, οι οποίοι άμας δεν βρήκαν πάντοτε δέσμου ακολούθου.
17. E. Male, *L'art religieux du XIIIe siècle en France*, Παρίσι 1922.
18. A. Grabar, *Martyrium*, Παρίσι 1946.
19. Βλ. σχετικά A. Guerreuil, *L'avenir d'un passé incertain. Quelle histoire du Moyen Âge au XXe siècle?*, Παρίσι 2001, σ.141-162.
20. Βλ. σχετικά D. Lowenthal, *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge University Press, 1998.

The Gothic Revival and the Origins of Medieval Archaeology in the Nineteenth Century

Rika Benveniste

The nineteenth century is of special interest, not only for its intellectual and ideological movement that accompanied the emerging admiration for the medieval past and its monuments, mainly churches and castles, but also for the institutions and personalities that created the framework for the cultivation of historical studies and medieval archaeology. The "Gothic revival" did not find one and only expression, as the examples of England and France prove.

In England, already since the middle of the eighteenth century, the "rediscovery" of the Middle Ages is present in the interest of bourgeoisie and aristocracy in the "Gothic" forms of furniture, decoration and the restoration of medieval castles. Scholars and architects supported the idea that both the way of life and the art of the Middle Ages were superior to those of their time. Therefore, they should become examples for imitation, so that the contemporary architects could reach the structural clarity and the high technical level, prevalent in medieval architecture.

In France, Eugène Viollet-le-Duc was the leading figure in the Committee of Historical Monuments and its policy for their restoration. According to his theory, "the restoration of a monument does not simply mean its repair or reconstruction, but its reinstatement in a full, complete form, even if it had never existed". His pursuit was to discover the original logic of the builders of cathedrals, which could be achieved by removing the later additions, stressing the features that should have prevailed in the building and even completing in full the form of the edifice. Most of his contemporaries seem to have favored such a restoration of monuments. However, there were others who severely criticized these notions and practices, denouncing the homogeneity of forms and the modern inventions. Both became the symbol of the archaeological movement of the time and earned a lot, in France at least, to Viollet-le-Duc's work and talent. It was in the same period in England that John Ruskin was fiercely arguing that the restoration of a building could lead to its absolute destruction.

The medieval "critical archaeology" flourished in the intellectual milieu of the late nineteenth century, when the reaction to any restoration project was strong. Its objective was the description and dating of monuments, the excavations that bring to light the substructures and layers of successive churches and towers, the research projects regarding entire areas and the monographs on specific buildings.

In the nineteenth century the remains of the Old Regime, towers and cathedrals, archives and works of art, gained a new identity and became the emblems of a new national myth. In the climate of Romanticism, by exploiting the literature of the past and the principles of positivism, the "Gothic revival" revitalized the archaeology of the Middle Ages.